

ПОДАТКИ ЯК ЕЛЕМЕНТИ ФІНАНСОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СОЦІАЛЬНО-РИНКОВОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Тетяна КОЩУК

Досліджено закономірності встановлення рівня оподаткування, співвідношення різних видів податків у податковій структурі та управлінські аспекти функціонування фіску в умовах розвинутої ринкової і транзитивної економік. Запропоновано концепцію формування оптимальної податкової складової фінансової інфраструктури ринкових соціально-економічних перетворень в Україні.

Conformities of taxation level introduction, correlation of different types of taxes in a tax structure and administrative aspects of fisc functioning within developed market and transitive economies are investigated. The concept of optimum tax constituent forming of financial infrastructure of market socio-economic transformations in Ukraine is offered.

Сучасне соціально-ринкове державотворення вимагає розбудови ефективних перерозподільних відносин, які, з одного боку, повинні забезпечувати акумулювання достатнього обсягу фіскальних ресурсів з огляду на необхідність коригування державою несприятливих для суспільного розвитку соціальних та економічних процесів, а з іншого – чинити мінімально негативний вплив на функціонування здатних до саморегулювання і засвоєння прогресивних економічних новацій ринкових механізмів господарювання. Причому певне, характерне для окремої країни із ринковою або транзитивною економікою, співвідношення фінансової активності держави та ринкового середовища прояву підприємницької ініціативи встановлюється в результаті демократичного прийняття фіскальних рішень, які, в свою чергу, визначають подальший розвиток демократії. Так, позитивний вплив фіску на відтворення сприяє

утвердженню державницьких настроїв у суспільстві і досягненню якісно нового рівня демократизації суспільних відносин. Прорахунки у прийнятті фіскальних рішень, навпаки, разом із наростанням кризових економічних та соціальних явищ, викликають поширення недовіри до держави як інституту та обраного курсу на демократизацію. Останнього, зрозуміло, потрібно уникати. І з'ясування закономірностей впливу податкових методів фіскального регулювання на соціально-економічні процеси – перший крок до досягнення цієї мети.

Податки як інструмент макроекономічного регулювання та важіль фіскального впливу на соціально-економічні процеси розглядалися у наукових концепціях С. Брю, Дж. Б'юкенена, А. Вагнера, К. Вікселя, Дж. М. Кейнса, А. Лаффера, Е. Ліндаля, Р. Макконелла, Р. Масгрейва, А. Пігу, Д. Рікардо, Е. Сакса, А. Селдона, П. Самуельсона, А. Сміта, Дж. Стігліца і ба-

гатьох інших відомих західних науковців. Вивченню особливостей розвитку оподаткування в умовах постсоціалістичного трансформування соціально-економічних відносин приділялась увага у працях провідних українських (В. Андрущенко, О. Василюк, В. Вишневецького, В. Гейця, А. Крисоватого, І. Луніної, С. Львовичкіна, А. Поддєрьогіна, А. Соколовської, В. Суторміної, В. Федосова, С. Юрія) і російських (О. Врубльовської, І. Горського, Л. Дробозіної, В. Кашина, В. Князева, А. Ковальової, В. Панскова, В. Романовського, І. Русакової, Д. Черника, Т. Юткіної) вчених-фінансистів. Проте, характерними рисами всіх цих розробок є перш за все дослідження питань теоретичних засад фіскалу, аналіз та оцінка потенціалу і практики функціонування податкових фінансів за розвинутої ринкової економіки чи розкриття економічних і фіскальних аспектів розбудови системи оподаткування в Україні та Росії. Комплексних досліджень проблем ефективного використання різних видів оподаткування у фіскальному регулюванні в умовах ринкового трансформування соціально-економічної системи на сьогодні дуже мало.

Ліберальні зміни в оподаткуванні без належного врахування можливостей нарощування економічного і фіскального потенціалів або намагання розширити фінансову активність держави без формування спрямованої на стимулювання розвитку прогресивних економічних і соціальних процесів структури видатків бюджету – це практика розбудови перерозподільних відносин, особливо, в країнах із транзитивною економікою. Реалізація таких фіскальних стратегій не сприяє поступу у суспільному розвитку, а в окремих випадках, що особливо небезпечно, зумовлює кризове функціонування державних фінансів та настання рецесії. Тому наше дослідження ми вважаємо за доцільне спрямувати на з'ясування закономірностей функціонування фіскалу в умовах розвинутої ринкової та транзитивної економік, а також на пошуки оптимальних податкових складових фінансової інфраструктури ринкових соціально-економічних та демократичних суспільно-політичних перетворень в Україні.

Як відомо, податки є основним джерелом фінансового забезпечення виконання державою її функцій. За рахунок податків здійснюється як акумулювання лівової частки доходів бюджетів, так і основне фіскальне коригування (через зміну пропорцій та механізмів перерозподілу ВВП) відтворення і суспільного розвитку в цілому.

Визначення об'єктів і суб'єктів оподаткування, ставок податків, податкових пільг, а також напрямів використання централізованих у бюджетах податкових надходжень формують первинні фіскальний потенціал та регулюючі можливості системи перерозподільних відносин (без врахування фіскального потенціалу і регулюючих можливостей активізації державного запозичення). Причому, з одного боку, пошуки стабільних джерел і ефективних форм акумулювання податкових доходів забезпечують державу фінансовими ресурсами для виконання покладених на неї, в тому числі і регулюючих, функцій. З іншого боку, коригувальний вплив податкових фінансів на соціально-економічні процеси (як на етапах акумулювання, так і використання податкових надходжень) створює умови для розширення податкового потенціалу.

Вплив оподаткування на економічний розвиток і соціально-ринкове державотворення (tax incidence) визначають загальний рівень оподаткування, співвідношення різних видів податків у податковій структурі, а також розвиток управлінської інфраструктури функціонування податкових фінансів.

Рівень оподаткування відображає межі податкової експансії і визначається співвідношенням акумульованих у бюджетній системі надходжень податків та ВВП. Кожна країна прагне встановити такий рівень оподаткування, щоб отриманий в результаті баланс "задоволення фіскальних потреб – регулюючий вплив перерозподільних відносин на процеси відтворення" створив сприятливу фінансову інфраструктуру економічного зростання та суспільного розвитку. Це відбувається в рамках формування і реалізації стратегій фіскального регулювання, скоригованих на бачення

перерозподілу ВВП впливових суспільних груп (більшості в парламенті) або, в країнах із транзитивною економікою, шляхом прийняття ситуативних фіскальних рішень¹. І про те, чи є фактичний рівень оподаткування близьким до оптимального, можна судити із динаміки економічного зростання (правда, лише в країнах з розвинутою ринковою економікою, де функціонування фіску і всієї системи соціально-економічних відносин відлагоджувалось століттями та давно не спостерігалось затяжних економічних криз²). Далекий від оптимальності рівень оподаткування, навпаки, проявляється у кризових явищах функціонування економіки і державних фінансів.

Рівні оподаткування у країнах з розвинутою ринковою економікою, для яких властиве стабільне економічне зростання, істотно різняться (табл. 1). Так, порівняно низька частка податкових надходжень у ВВП США (26,7%) та Ірландії (30,8%) контрастує із відносно високим рівнем оподаткування у Франції (44,0%), Норвегії (44,3%), Бельгії (45,5%), Данії (50,3%) і Швеції (51,3%), а в Нідерландах, Німеччині та Італії податкове навантаження (відповідно 38,2; 38,8 і 40,6%), близьке до середнього арифметичного рівнів оподаткування США і Швеції. В Україні частка надходжень податків у ВВП складає 35,9%. В Україні сьогодні також спостерігається економічне зростання.

В контексті вище зазначеного доречно зауважити, що економічно та фіскально небезпечне не так розширення меж експансії фіску, як неефективне акумулювання і використання податкових надходжень. Тому, хоч у Швеції рівень перерозподілу ВВП і встановлено на найвищий у світі позначці, це не є стриму-

ючим фактором економічного зростання та суспільного розвитку. Фіскальні обмеження дії ринкових стимулів активізації підприємництва в Швеції ефективно компенсуються розширенням фінансової діяльності держави, а централізація податкових надходжень не вступає в антагоністичну суперечність із умовами ведення прибуткової економічної діяльності суб'єктів ринку і, тим більше, не супроводжується зменшенням добробуту основної частини населення. Трансформування податків у суспільні блага (у формі фінансування економічних і соціальних програм) забезпечує прискорення зростання ВВП одночасно із вирішенням більшості соціальних проблем³.

В свою чергу, помірний рівень оподаткування у США дозволяє державі коригувати лише ті соціально-економічні процеси, які не створюють сприятливих умов для суспільного розвитку. У цій країні зростання ВВП та соціально-ринкове державотворення зумовлюють, насамперед, ефективне функціонування ринкових регуляторів процесів відтворення, а розвиненість інститутів громадського контролю над фіском практично виключає можливість далекого від оптимальності акумулювання і використання (порівняно незначних у відносному вимірі) надходжень податків. Тобто у США, хоч і найнижчий серед всіх аналізованих країн Заходу рівень оподаткування, але досить ефективні ринкове саморегулювання та трансформація податки – суспільні блага, внаслідок чого спостерігається стійке економічне зростання.

Отже, щодо будь-якої країни з розвинутою ринковою економікою можна із впевненістю сказати, що за сучасного функціонування системи соціально-економічних відносин встановлений в ній "індивідуальний" рівень перерозподілу ВВП близький до оптимального.

Для країн, ринкова економіка яких лише утверджується, ситуація зовсім інша. В них

¹ За ринкового трансформування економіки запозичення західних фіскальних рецептів малоефективне – соціально-економічне середовище функціонування фіску зовсім інше, а розробка власної концепції фіскального регулювання ускладнюється браком досвіду такої діяльності у науковців і практиків.

² Після тривалого розбалансованого розвитку системи соціально-економічних відносин зростання ВВП можливе і за не зовсім оптимального рівня оподаткування. Тоді навіть незначне покращення фіскальних умов здатне сприяти активізації виробничої, а в окремих випадках – інвестиційної, діяльності суб'єктів ринку.

³ Зауважимо, що розширювати податкову експансію понад "шведські" рамки навряд чи доцільно. Ідеально ефективного трансформування податків у суспільні блага досягти не можна, а надмірне пригнічення ринкових стимулів прояву підприємницької ініціативи є серйозною перешкодою для економічного зростання.

Таблиця 1

Рівень оподаткування в країнах Заходу та Україні у 2005 році*

Країни	Рівень оподаткування, %	Країни	Рівень оподаткування, %
Австрія	42,0	Німеччина	38,8
Бельгія	45,5	Норвегія	44,3
Великобританія	37,0	Португалія	35,3
Греція	34,4	США	26,7
Данія	50,3	Фінляндія	43,9
Ірландія	30,8	Франція	44,0
Італія	40,6	Швеція	51,3
Іспанія	35,8	Україна	35,9
Нідерланди	38,2		

* За даними [1] – країни з розвинутою ринковою економікою, власні розрахунки за даними [2] – Україна.

постійні зміни умов господарювання унеможливають встановлення відносно стабільного, близького до оптимального, рівня оподаткування, а позитивна динаміка макроекономічних показників є лише свідченням впливу окремих фіскальних трансформацій на розвиток економіки і соціальної сфери. Крім того, в умовах транзитивної економіки дуже важко забезпечити ефективне трансформування податків у суспільні блага (високе податкове навантаження дестимулює економічне зростання). Тому, незважаючи на значення показника рівня оподаткування і темпи зростання ВВП, щодо України однозначно можна сказати те, що напрям податкового трансформування (звуження рамок податкової експансії та усунення диспропорцій оподаткування) до цього часу було обрано правильно. Інакше, як і в перші роки ринкових економічних перетворень, довелось би спостерігати загострення економічної та фіскальної кризи. Водночас Україна не побудує ефективної фіскальної системи без раціоналізації використання акумульованих шляхом оподаткування фінансових ресурсів.

Іншу сторону впливу функціонування податкових фінансів на економіку та соціально-ринкове державотворення, причому як в умовах розвинутої ринкової, так і за транзитивної економіки, характеризує *співвідношення різних видів податків у податковій структурі*. Кожен податок має свої податкову базу і платників, ставку (ставки), пільгові умови справляння і тому саме комбіну-

вання різних видів оподаткування визначає конкретну форму податкового потенціалу, а також розподільчо-регулюючі можливості системи оподаткування. Найкращою податковою структурою можна вважати лише таку, за якої фіскальними (оптимальними) інструментами вилучатиме у суб'єктів ринку максимум фінансових ресурсів із мінімальним негативним впливом на їх економічну активність. І в залежності від того, чи є податкові форми вдало підібраними відповідно до особливостей функціонування системи соціально-економічних відносин, можна говорити про ефективність оподаткування.

Д. Хайман виділяє такі види податків: податки на особисті доходи, податки на прибутки і фонд заробітної плати для цілей соціального страхування, податки на багатство, власність та нерухоме майно, податки на споживання і продажі [3, 172–173]. Ми погоджуємось із цією класифікацією податкових форм, правда, вважаючи за доцільне відокремити в окрему категорію внески до державних соціальних фондів (як юридичних, так і фізичних осіб). Тобто, на наш погляд, структура оподаткування будь-якої країни формується співвідношенням таких найбільш фіскально значущих податків та податкових платежів:

- персональний податок (податок на особисті доходи);
- податок на прибуток (корпорацій);
- внески до державних соціальних фондів;

- податки на споживання;
- майнові податки.

Податки на особисті доходи – обов'язкові складові систем оподаткування країн Заходу ще із часів зародження ринкової економіки, а в сучасних умовах – одне з основних джерел фінансового забезпечення функціонування держави. Завдяки широкій базі оподаткування (заробітній платі та іншим видам доходів населення) і прогресивному механізму справляння персональний податок сьогодні формує близько 35% податкових надходжень у Швеції, 27,5% – у Великобританії, 25% – у Німеччині. І навіть у Франції, де основне податкове навантаження закріплене за податками на споживання та внесками до державних соціальних фондів, його питома вага в структурі податкових надходжень із 1975 до 1998 року збільшилась із 10,6 до 17,4% [4, 203]. При цьому лівову частку надходжень податку визначає централізація частини доходів заможних громадян і громадян із середнім рівнем достатку, які, по суті, беруть на себе основні зобов'язання щодо фінансування суспільних видатків. Оподаткування індивідуальних доходів, забезпечуючи державу фінансовими ресурсами, зменшує соціальну диференціацію населення і цим самим створює сприятливе соціально-економічне середовище суспільного розвитку.

В країнах із транзитивною економікою населення – це переважно громадяни із низьким рівнем достатку, а недосконале податкове адміністрування дозволяє приховувати від оподаткування високі доходи. Тому частка персонального податку у їх податкових надходженнях, як правило, не перевищує 15%, дещо збільшуючись за економічного зростання [5, 312]. Причому прогресивність оподаткування індивідуальних доходів втрачає свій видимий на поверхні явищ сенс, що дозволяє поширитись переконанню про можливість збільшення надходжень податку лише в результаті детінізації високих доходів. Для цього вирівнюється прогресія справляння або встановлюється пропорційна ставка податку (як в це відбулося в Україні), але його фіс-

кальна роль не зростає суттєво⁴. Натомість фіскально-регулюючий вплив індивідуального оподаткування на відтворення обмежується. Прогресивний механізм справляння персонального податку, хоча би поміркована прогресія, – об'єктивна реальність за будь-яких економічних реалій.

Податок із прибутку ввійшов до фіскальних систем країн Заходу на початку ХХ століття і утвердився як стабільне джерело фінансових ресурсів держави у період Другої світової війни. Але згодом намітились зрушення, які закріпили за цим податком не стільки фіскальне призначення, скільки роль перерозподільного регулятора розміщення капіталів. Побудований на базі централізації у бюджеті частини прибутку податок почав використовуватись як інструмент вилучення із господарського обороту коштів, які не задіюються у подальшому реінвестуванні або не спрямовуються на благодійність та інші соціальні цілі. Розкрилися нові перерозподільні можливості держави коригувати ефективність окремих сфер і напрямів економічної діяльності, а також створювати сприятливе фінансове середовище господарювання в цілому, які знайшли своє втілення у розгалуженій системі податкових пільг та зниженні ставки податку з прибутку [6]. Але, тим не менше, надходження корпоративного податку сьогодні формують, наприклад, 4,4% податкових надходжень у Німеччині, 5,7% – у Швеції, 5,9% – у Франції і 11% – у Великобританії [4, 203].

В умовах ринкового трансформування економіки, яке супроводжується галузевими і структурними деформаціями, використання податку з прибутку переважно з фіскальною метою є проблематичним (більшість суб'єктів ринку збиткові або отримують незначні прибутки). Крім того, нерозвиненість ринкових

⁴ Ціною запровадження пропорційного механізму справляння податку з доходів фізичних осіб в Україні стало зменшення його надходжень із 13,5 млрд. грн. у 2003 році до 13,2 млрд. грн. у 2004 році. І хоч у 2005 році надходження податку становили 17,3 млрд. грн., а у 2006 році – 22,8 млрд. грн., ми переконані, що за персонального оподаткування за ставками, наприклад, 10 і 20% фіскальних втрат 2004 року можна було уникнути, а надходження податку з доходів фізичних осіб у 2005–2006 рр. були б на порядок вищими.

регуляторів економічних процесів утруднює запровадження ефективних податкових пільг. Тому в Україні оподаткування прибутку має ґрунтуватися на дотриманні балансу "задоволення фіскальних потреб для збільшення видатків бюджету економічного і трансформаційного спрямування – створення сприятливих податкових умов для оновлення основного капіталу" шляхом поєднання поміркованої ставки податку та загальнодержавних інвестиційних податкових пільг.

Внески до державних соціальних фондів – це вид оподаткування, який, будучи запровадженим на Заході лише у другій половині ХХ століття, сьогодні забезпечує 40,4% податкових надходжень у Німеччині, 36,2% – у Франції, 28,7% – у Швеції. І навіть у Великобританії, де добре розвинена фінансована за рахунок бюджетних коштів (надходжень інших податків) державна соціальна сфера, соціальні внески у 1975–1998 рр. формували 17,2–17,6% податкових надходжень [4, 203]. Внески до державних

соціальних фондів сплачують найменші працівники і роботодавці. Ці внески розподіляючись серед потребуючих соціальних виплат громадян, розширюють внутрішній попит, зменшують соціальну напруженість і, тим самим, сприяють прогресивному соціально-економічному розвитку. Але, водночас, соціальні внески працівників найчастіше сплачуються за пропорційними ставками, а соціальні внески роботодавців закладаються у собівартість виробленої продукції. Тому, по-перше, пропорційне соціальне оподаткування громадян зменшує позитивний вплив на відтворення прогресивного персонального оподаткування. По-друге, висока собівартість виготовленої продукції зменшує прибутковість господарювання суб'єктів ринку. І цілком ймовірно, що порушення балансу між економічними та соціальними пріоритетами розбудови оподаткування призведе до зниження темпів економічного зростання або, взагалі, викличе рецесію.

Дані табл. 2 дозволяють нам говорити про те, що в країнах із розвинутою ринковою еко-

Таблиця 2

Співвідношення внесків до державних соціальних фондів та персонального оподаткування в країнах Заходу та Україні*

Країни	Частка у фонді заробітної плати**, %			Гранична ставка персонального податку, %
	внесків до державних соціальних фондів		персонального податку	
	найменших працівників	роботодавців		
Австрія	14	24	8	50
Бельгія	10	26	22	55
Великобританія	8	9	15	40
Ірландія	5	11	18	38
Італія	7	26	14	51
Іспанія	5	24	11	42
Канада	5	6	20	31
Нідерланди	23	14	6	60
Німеччина	17	17	17	53
Норвегія	7	11	19	14
США	7	7	17	40
Франція	9	28	10	57
Швейцарія	10	10	9	12
Швеція	5	25	21	25
Україна	2	25	9	13***

* За даними [7, 1 - 9; 8, 111] – країни з розвинутою ринковою економікою, 1995 р., власні розрахунки за даними [9, 54] – Україна, 2004 р.

** Валовий обсяг заробітної плати, у який включено соціальні внески суб'єктів господарювання.

*** Єдина ставка.

номією вплив соціального оподаткування на економічний розвиток є в основному позитивним, а в Україні – скоріше негативним, ніж позитивним.

Для більшості країн Заходу характерні або значне переважання частки персонального податку над часткою соціальних внесків працівників у заробітній платі (як у Ірландії, Канаді, Норвегії та Швеції) або близьке до паритетного їх співвідношення у поєднанні із значною прогресивністю справляння персонального податку (у Великобританії, Італії, Іспанії, Німеччині). В Австрії та Нідерландах персональний податок хоч і менш фіскально значимий, порівняно із внесками до державних соціальних фондів найманих працівників, але справляється за високими максимальними ставками. Це дозволяє не допустити нівелювання фіскально-регулюючого впливу на відтворення оподаткування доходів фізичних осіб. Однакове навантаження внесків до державних соціальних фондів на громадян і суб'єктів господарювання у Швейцарії, Німеччині та США нейтралізує негативну дію обох згаданих наслідків розширення меж соціального оподаткування, а значні частки соціальних внесків роботодавців у фонді заробітної плати у Бельгії, Італії, Франції і Швеції не є "позахмарними" величинами, які можуть пригнічувати підприємство за відлагодженого функціонування системи соціально-економічних відносин.

В Україні левову частку внесків до державних соціальних фондів сплачують роботодавці, що не прискорює економічне зростання. За умов утвердження ринкової економіки навантаження соціальних внесків на суб'єктів ринку не повинно бути високим. З іншого боку, можливості перекладення зобов'язань щодо сплати соціальних внесків на працівників сьогодні обмежені досить низькими розмірами їх заробітної плати. Пропорційне індивідуальне соціальне оподаткування у поєднанні із єдиною ставкою персонального податку також не створюють передумов для досягнення поступу у соціально-економічному розвитку. І для України, незважаючи на значну соціальну диференціацію суспільства та наявність багатьох

соціальних проблем, кращої альтернативи поміркованому розвитку соціального оподаткування і пошуку інших джерел фінансування соціальних потреб не існує.

Такими джерелами можуть виявитись податки на споживання, до яких належать універсальні (ПДВ, податок з продажу, податок з обороту) і специфічні акцизи, а також мито. Ці податки невіддільні від процесів споживання, оскільки вони нараховуються як надбавка до ціни товарів (послуг). А обсяги споживання, на відміну від доходів громадян та прибутків підприємств, не зазнають істотних змін при коливаннях економічної кон'юнктури, що закріплює за податками на споживання першочергове призначення – формувати стабільну фінансову базу функціонування держави. Сьогодні вони забезпечують 32,6% податкових надходжень у Великобританії, 27,4% – у Німеччині, 26,6% – у Франції, 21,6% – у Швеції [4, 203].

Першим із універсальних акцизів був запроваджений податок з обороту. Він добре зарекомендував себе з фіскальних позицій у період Першої світової війни, але після її закінчення практично не використовувався. Причина цього – кумулятивний принцип нарахування податку, який зумовив його регресивний вплив на ціни. Під час Другої світової війни податок з обороту був частково замінений податком з продажу. Але і його використання мало суттєву ваду – держава обмежила свої перерозподільні можливості впливати на всі стадії руху товару від виробника до споживача (платниками податку з продажу є продавці). Запровадження із середини 50-х рр. ХХ століття ПДВ, який позбавлений вад податку з обороту і податку з продажу, дозволило розширити рамки оподаткування універсальним акцизом. ПДВ сьогодні – найбільш фіскально значущий податок на споживання країн Заходу (за виключенням США, де функціонує податок з продажу).

Перші форми ПДВ справлялися за єдиною ставкою. Але оскільки таке оподаткування ПДВ вирівнювало загальне податкове навантаження на громадян із низьким, середнім і високим рівнем достатку, а також зменшувало

споживання найбідніших соціальних груп, спочатку у Франції були встановлені знижені (для соціально значимих груп товарів) і підвищена (для предметів розкоші) ставки ПДВ поряд із стандартною, а згодом – використання знижених ставок ПДВ набуло поширення і у інших країнах ЄС. Лише у Данії диференціювання ставок ПДВ досі не запроваджене, проте у Бельгії, Фінляндії, Франції, Греції, Ірландії, Італії, Люксембурзі, Іспанії та Швеції встановлено як мінімум дві знижені ставки [10, 20]. З метою уникнення подвійного оподаткування та створення сприятливих умов для розвитку експортоорієнтованих галузей економіки у країнах ЄС використовується нульова ставка ПДВ або експортні операції універсальним акцизом не оподатковуються.

В умовах ринкового трансформування соціально-економічних відносин можливості ефективного функціонування ПДВ дуже обмежені. Так, по-перше, за значної соціальної диференціації суспільства оподаткування ПДВ істотно скорочує споживчий попит. Тому, якщо не перетворювати частину (не менше 1/3) надходжень податку на капітальні видатки бюджету, які, мультиплікуючи зростання ВВП, збільшуватимуть доходи всього населення, функціонування ПДВ буде пригнічувати економічний розвиток⁵. По-друге, в умовах "транзитивної" низької податкової дисципліни нульова ставка ПДВ слугує не скільки фінансовим інструментом стимулювання експорту, скільки засобом незаконного "викачування" із бюджету коштів. Більше з фіскальними зловживаннями, ніж із позитивними соціально-економічними наслідками, можна також пов'язати використання знижених ставок ПДВ. Все це не може не зменшувати надходження ПДВ.

Водночас величезні потреби у бюджетній централізації фінансових ресурсів не дозволяють країнам із транзитивною економікою звужити рамки функціонування ПДВ. Доводиться вести пошуки компромісу у парадигмі "посилення фіскальної ролі ПДВ – обмеження

⁵ Соціальні трансферти, розширюючи лише певну, специфічну, частину споживчого попиту (на соціально значимі групи товарів та послуг), не передбачають вагомого стимулювання активізації підприємництва.

його негативного розподільчо-регулюючого впливу на відтворення та усунення основних способів фіскальних зловживань". І країни, які цей компроміс знаходять, досягають успіхів у соціально-ринковому державотворенні, дуже швидко отримуючи можливості користуватися всіма перевагами функціонування ПДВ уже в рамках розвинутої ринкової економіки.

Специфічні акцизи закріпились у системах оподаткування країн Заходу завдяки до універсальних і сьогодні, незважаючи на звуження рамок їх використання у зв'язку із зростанням фіскальної ролі ПДВ та інших податків і податкових платежів, забезпечують 7–12 % податкових надходжень [10, 21]. Такими акцизами оподатковуються алкогольна та тютюнова продукція, нафтопродукти і предмети розкоші, що визначає їх основне призначення – обмежувати споживання шкідливих для здоров'я товарів та формувати фінансову базу функціонування держави шляхом збільшення фіскальних зобов'язань фінансово забезпечених соціальних груп. В умовах розвинутої ринкової економіки, з характерними для неї задоволеними фіскальними потребами за рахунок інших податкових джерел та значним впливом заможних громадян на прийняття фіскальних рішень, подальшого істотного розширення рамок акцизного оподаткування очікувати не варто. А у країнах, ринкова економіка яких утверджується (насамперед це стосується України, де сьогодні встановлено одні із найнижчих ставок акцизів в Європі), додаткова фіскальна експансія акцизів, сприяючи зростанню ВВП і прискоренню ринкових соціально-економічних трансформацій, могла б забезпечити покращення добробуту всіх і кожного, тобто суспільства в цілому.

Перші форми митного оподаткування, функціонуючи з виключно фіскальною метою, забезпечували акумулювання мало не половини доходів казни ще феодальних держав. Сьогодні фіскальне значення мита значно менше, натомість його роль як фінансового регулятора зовнішньоторгівельних операцій із посиленням інтеграційних процесів зростає в десятки, а то й сотні разів. Причому, якщо для

країн Заходу оптимальною стратегією розбудови митного оподаткування є усунення "зайвих" митних бар'єрів на шляху інтеграції, то в умовах ринкової трансформації економіки України використання імпортного мита для підтримки менш конкурентоздатного, порівняно із західним, національного виробника та експортного – для обмеження сировинного експорту (на скільки це дозволяють умови членства у СОТ) – не що інше, як, хоча і тимчасова, але об'єктивна реальність. До того ж, така митна політика сприятиме наповненню бюджетів.

Оподаткування майна – найдавніший вид оподаткування серед сьгодні існуючих. І попри те, що у ХХ столітті воно значно здало свої фіскальні позиції, майнові податки все ще формують 2,4% податкових надходжень у Німеччині, 3,7% – у Швеції, 7,3% – у Франції, 10,7% – у Великобританії [4, 203]. В умовах розвинутої ринкової економіки оподаткування об'єктів власності функціонує задля поповнення фінансових ресурсів держави за рахунок власників майна – громадян (не найбідніших прошарків суспільства) та суб'єктів господарювання, тобто для зміцнення фіскально-регулюючого потенціалу всієї системи оподаткування. За ринкових соціально-економічних трансформацій, з уже згаданих нами причин, перспективними можна вважати лише розбудову оподаткування нерухомості фізичних осіб (з розгорнутою системою податкових пільг), земельних ділянок і транспортних засобів.

Кожну з розглянутих груп податків можна віднести до непрямих або прямих податків. Непрямими податками (нараховуються як набавка до ціни) є всі податки на споживання, а прямими (їх базами оподаткування є отримані доходи або прибутки, а також вартість об'єктів власності) – персональний податок, податок з прибутку та майнові податки. Складніше за таким принципом класифікувати внески до державних соціальних фондів. Адже, з одного боку, соціальні внески працівників є прямими податками, а з іншого – соціальні внески роботодавців, нараховуючись на фонд заробітної плати і збільшуючи ціну виготовленої продукції, мають ознаки непрямих податків. Це часто

слугує обґрунтуванням віднесення перших – до прямих, а других – до непрямих (див., наприклад [11, 13]). Проте ми, не вбачаючи у податковій базі соціальних внесків роботодавців "класичної" податкової бази непрямих податків і зважаючи на те, що до собівартості продукції включаються такі прямі податки як майнові, вважаємо систему соціального оподаткування системою прямого оподаткування.

Співвідношення прямих та непрямих податків у структурі оподаткування дає змогу оцінити її фіскально-регулюючий вплив на процеси відтворення. У країнах з розвинутою ринковою економікою є можливості комбінування різних форм (прямого і непрямих) оподаткування в залежності від особливостей функціонування національних соціально-економічних систем та податкових традицій. Головне, щоб такі комбінації сприяли зростанню ВВП і прогресивному суспільному розвитку. Проте за ринкового трансформування економіки України, із характерним для нього обмеженням фіскальним потенціалом прямого оподаткування, розумного розширення фіскальних рамок використання непрямих податків не уникнути.

Ефективність перерозподільних процесів також визначає розвиток управлінської інфраструктури функціонування податкових фінансів (державного податкового менеджменту). В умовах постійних змін соціально-економічного середовища фіскальні відносини та процеси повинні трансформуватись. Інакше, будучи вже не відповідними наявним реаліям, ефективні раніше податкові форми будуть не засобом сприяння прискоренню зростання ВВП, а стримуючим фактором досягнення поступу у розвитку відтворення. Економічно обґрунтоване коригування перерозподільних процесів шляхом прийняття окремих податкових (законодавчих і управлінських) рішень, а також, рідше, зміни стратегії фіскального регулювання – об'єктивна умова розбудови оптимального оподаткування. Здійснення ефективних податкового прогнозування, планування, регулювання та контролю – першочергове завдання фіскальних управлінських структур.

В країнах з розвинутою ринковою економікою механізми і процедури раціоналізації оподаткування та всієї інфраструктури функціонування податкових фінансів відлагоджувались століттями і сьогодні ми можемо спостерігати досить ефективне, адекватне соціально-економічним умовам, коригування процесів перерозподілу ВВП, наслідком чого є стійке економічне зростання. За ринкової трансформації економіки відбувається "початкове" формування податкової управлінської інфраструктури, як і всієї системи фіскальних відносин. Це зумовлює необхідність прийняття чітко узгоджених між собою системних фіскальних рішень та, тим самим, підвищує ймовірність припущення управлінських помилок. Перерозподільні процеси у країнах із транзитивною економікою, як правило, не відзначаються особливою ефективністю і це вимагає постійного удосконалення механізмів та процедур вироблення і запровадження податкових нововведень.

Підсумовуючи вищезазначене, відмітимо, що в умовах відлагоджених ринкових і перерозподільних відносин, а також ефективної управлінської інфраструктури функціонування податкових фінансів країн Заходу можливі досить широке варіювання меж фінансової активності держави та комбінування різних форм прямого і непрямого оподаткування відповідно до національних традицій фіскального регулювання та поточного розвитку соціально-економічної системи (вимог стимулювання економічного зростання). Водночас за транзитивної економіки, із характерними для неї недосконаліми ринковими механізмами господарювання, перекосами акумулювання і використання податкових надходжень та браком досвіду розбудови фіску, оподаткування повинне, з одного боку, не пригнічувати підприємницьку

ініціативу, а з іншого – оптимальними інструментами акумулювати максимально можливі обсяги фінансових ресурсів для бюджетного стимулювання мультиплікації зростання ВВП і прискорення ринкових соціально-економічних трансформацій. Економічно виправдане використання регуляторного потенціалу прямих та фіскальних можливостей непрямих податків, а також раціоналізація прийняття фіскальних рішень повинні стати основою податкової стратегії соціально-ринкового державотворення в Україні.

Література

1. *epp.eurostat.ec.europa.eu*. на 12.07.2007.
2. *www.minfin.gov.ua* на 21.09.2007.
3. Андрущенко В. Л. *Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів)*. – Львів: Каменяр, 2000.
4. Львовчкін С. В. *Макроекономічна стабілізація в Україні у контексті економічного зростання*. – К.: Науково-видавничий центр "Наша культура і наука", 2003.
5. *Tax Policy Handbook*. IMF. Wash., 1995.
6. Никитин С., Никитин А., Степанова М. *Налоговые льготы, стимулирующие предпринимательскую деятельность в развитых странах Запада* // МЭиМО. – 2000. – № 11.
7. *Taxing Wages, 1998–1999*. Paris, 2000.
8. Leibfruits W., Thornton J., Ribbee A. *Taxation and Economic Performance*. Paris, 1997.
9. *Статистичний щорічник України за 2004 рік* / За ред. О. Г. Осауленка. – К.: Консультант, 2005.
10. Никитин С., Глазова Е., Степанова М. *Косвенные налоги: опыт развитых стран* // МЭиМО. – 1999. – № 2.
11. Никитин С., Глазова Е., Степанова М. *Социальные налоги: опыт Запада* // МЭиМО. – 2003. – № 5.